

Məktəblinin etimoloji lüğəti

pedaqoji elmlər namizədi,

AKİF Məmmədov

Dil tədrisində etimoloji təhlilin özünəməxsus yeri var. Sözlərin mənalarının dərk etdirilməsində, müəyyən orfoqrafik və orfoepik vərdişlərin aşılmasında, ayrı-ayrı nəzəri materialların mənimsədilməsində, dilə həssas münasibət və maraq hissi tərbiyə etməkdə ondan istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin müvafiq vəsait olmadığından müəllimlərimiz bu linqvistik təhlil priyomundan səmərəli istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Redaksiya həmin ehtiyacı qismən də olsa ödəmək məqsədilə pedaqoji elmlər namizədləri **Akif Məmmədov** və **Şaban Qaralovun** “Məktəblinin etimoloji lüğəti”ni çap edir.

Lüğət, əsasən, orta məktəbin müəllim və şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buna görə də onun materialına elə sözlər daxil edilmişdir ki, əhatə dairəsi şagirdlərin bilik və mənimsəmə imkanlarına uyğun olsun. Sözlüyün seçilməsində məktəblilərin lüğət minimumunun nəzərə alınmasına əsas prinsiplərdən biri kimi yanaşılmışdır.

Müəllim “Məktəblinin etimoloji lüğəti”ndən təkcə dərslərin prosesində deyil, sinifdən xaric işlərdə də istifadə edə bilər.

Lüğətdəki ixtisarlara ümumi və anlaşıqlı səciyyə daşıyır: Azərb. – Azərbaycan, isp. – ispan, frans. – fransız, ing. – ingilis və s.

İstifadə edilən şərti işarələr aşağıdakılardır:

- 1) “ ” – ayrı-ayrı dil vahidləri fərqləndirilmək üçün dırnaqla verilir: “dekor”, “pomi” və s.
- 2) // - sözün və ifadənin ayrı-ayrı variantları arasında qoyulur: “ay” // “ad” və s.
- 3) > - sözün inkişaf və dəyişmə ardıcılığını bildirir: ərsalan > arslan > aslan və s.
- 4) Bəzi feil köklərindən sonra məsdər şəkilçisi əvəzinə defis işarəsi işlədilir: “ağ-”, “aş-” və s.

“Məktəblinin etimoloji lüğəti” ilk təşəbbüs olaraq hazırlandığı üçün, şübhəsiz ki, onun çatışmazlıq və nöqsanları da yox deyil. Ona görə də oxuculardan xahiş edirik ki, irad və təkliflərini bizə göndərsinlər. Bunlar lüğətin kitab variantının hazırlanmasında müəlliflərə əvəzsiz kömək olar.

A

ABAD. Ərəb dilində “sonu olmayan, həmişəlik” mənasında işlənən “əbəd” sözünün cəmidir, “sonu olmayan, həmişəlik olanlar” deməkdir. Sonrakı inkişaf prosesində semantik cəhətdən müəyyən dəyişikliyə uğramış və müasir Azərbaycan dilində “səliqə-sahmanı olan, yaşamaq üçün münasib” mənasındadır.

ABAJUR. Frans. dilində iki müstəqil sözün birləşməsindən yaranmışdır: “aba” [“abat // abattre” sözündən olub “kəsmək”, “zəiflətmək” mənasındadır] və “jur” [jour – “gün, işıq”]. Etimoloji mənada “ışığı zəiflədən” deməkdir. Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

ABBASI. Pul vahidi kimi işlənən [20 qəpiklik] bu söz Şah Abbasın adı ilə əlaqədardır. Şah Abbasın hökmdarlığı illərində kəsilən pul vahidlərindən biri onun adı ilə adlandırılmışdır. “Abbas” sözün kökü, “-ı” isə məxsusluq, aidlik bildirən şəkilçidir.

ABQORA. Etimoloji əsasına görə mürəkkəb sözdür. Fars mənşəli “ab” [su], Azərb. mənşəli “qora” [üzümün bir növü] sözlərinin yanaşı işlənməsindən yaranmışdır. Hərfi mənada “qora suyu // üzüm suyu” deməkdir.

ABZAS. Əslən alm. dilindəndir. Həmin dildəki absetren sözündən olub, “geri çəkmək // kənar etmək” deməkdir.

ABİDƏ. Ərəb mənşəlidir. Həmin dildə “sonu olmayan, həmişəlik” mənasında işlənən “əbədi” sözü ilə eyni kökdəndir [BD]. Hərfi mənada “əbədi olan şey” deməkdir. **ABAD** [bax] sözü də eyni kökdəndir.

ABİTURIYENT. Azərbaycan dilində “ali və orta ixtisas məktəblərinə imtahanları vermək üçün gələnlər” mənasında işlənən bu söz alm. dilindəki “abire”

[abire - gedir] sözündəndir. Alm. dilindən rus dilinə, oradan da Azərb. dilinə keçmişdir.

ABİ-HƏYAT. Fars mənşəli tərkibdir. “Ab” – su deməkdir, “həyat suyu // dirilik suyu” mənasındadır. Əfsanəyə görə “abi-həyat” zülmətdə olan çeşmənin adıdır. Guya həmin sudan içən əbədi həyat qazanır.

ABİR. Fars mənşəli olub, iki sözün – “ab” [su] və “ru” [üz] – birləşməsindən yaranıb, həmin dildə “abru” [hərfi mənada “üzün suyu”] formasında işlənir. Sonralar müəyyən məcazilik kəsb etmiş [şərəf, namus] və Azərb. dilində fonetik dəyişikliyə uğramışdır: abru > abır.

ABONEMENT. Frans. dilindəki “abone” [abonner] sözündəndir, etimoloji mənada “yazılmaq” deməkdir. ABONENT də həmin kökdən [abonner] olub, “// yazılan” deməkdir.

ABONENT. Bax **ABONEMENT**

AB-HAVA. Fars mənşəlidir. “Ab” [su] və “hava” [məxsus olduğu dildə “hava”] sözlərindən yaranmışdır. Mənşə dildə “abuhava” formasında işlənmiş, Azərbaycan dilinə keçdikdən sonra Y [“və”] düşdüyünə görə yaxınmənalı sözlər kimi defislə yazılmışdır. “təbiət, iqlim” sözlərinin sinonimi kimi işlənir.

AVANQARD. Frans. mənşəli olub, “avon” [avant – qabaqda, öndə] və “qard” [gard – mühafizə dəstəsi] sözlərindən yaranmışdır. Etimoloji mənada “qabaqdakı, öndəki mühafizə dəstəsi” deməkdir. Azərb. dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

AVANTÜRİST. Frans. dilində “avantüre” [avantüre – macəra, sərgüzəşt] sözündəndir. “-ist” şəxs bildirən isim düzəldən şəkilçidir. İlk mənada “macəra axtaran prinsipsiz işbaz” deməkdir. Azərb. dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

AVARIYA. İtalyan dilində “avaria” [avaria] formasında işlənən bu söz güman edilir ki, qədim ərəb dilindəki “avar” – zərər, ziyan, itki sözündən törəmişdir. XX əsrə qədər yalnız “gəmi qəzası, gəmi itkisi” mənasında işlənirdi. Tədricən mənasını genişləndirmiş, indi həm də “təyyarə qəzası, avtomobil qəzası” mənasında işlənir.

AVQUST. Qədim Roma imperatorlarından Oktavian Avqustun şərəfinə bu ad belə adlandırılmışdır. “Avqust” - əzəmətli, möhtəşəm deməkdir.

AVİATOR. Latın dilindəki “avi” [avi - uçmaq] sözündən əmələ gəlmişdir. “-tor” latın dilində feil köklərinə əlavə edilərək, şəxs bildirən isim əmələ gətirir. Direktor, korrektor, rektor sözləri də həmin şəkilçi ilə düzəlmişdir. Dilimizdə “avi” ilə düzəldilmiş “aviavağzal, aviabaza, aviazavod, aviamexanik, aviamodel, aviapoçt, aviastansiya, aviatexnik” və s. sözləri də işlənir.

AVTOBUS. Bax TROLLEYBUS

AVTOQRAF. Yunan dilindəki “avto” [autos - özü] və “qrafo” [grafo - yazıram] sözlərindən əmələ gəlmiş, oradan fransız dilinə, fransız dilindən rus dilinə, rus dilindən isə Azərb. dilinə keçmişdir. “Avto” ilə düzələn avtomobil [“mobil” – hərəkət edən], avtonomiya [“nomiya” – idarə edən], avtoqələm, avtoqaraj, avtobus, avtoportret, avtomat və s. sözlər də rus dili vasitəsilə Azərb. dilinə keçmişdir.

AQREQAT. Əslə latın dilindəki “qreqs” [yığın] sözüdür. Romalılar bu sözü alaraq, ondan “aqreqat” terminini yaratmışlar. İlk mənada “müxtəlif mexanizmlərdən qurulmuş mürəkkəb maşın” deməkdir. Azərb. dilinə rus dilindən keçmişdir.

AQRONOM. Yun. mənşəli iki sözün birləşməsindən yaranmışdır. Birinci tərəf “aqro” həmin dildəki “aqros” sözündən olub, “sahə, əkin yeri” deməkdir. Azərb. dilində “aqro” ilə başlayan aqrokimya, aqroməntəqə, aqrotexnik və s. alınmalar da işlənir. İkinci tərəf “nom”, “nomos” sözündən olub, “qanun” mənasını ifadə edir. Azərb. dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir.

AĞA. Vaxtilə Azərb. dilində müstəqil şəkildə işlənmiş “qalxmaq, yüksəlmək” mənasında olan “ağ-” feilindəndir. İ.Nəsiminin dilində bu kök [“ağ-”] müstəqil şəkildə işlənmişdir:

Lövhi-ixlas eylədünsə könlüni, ey müttəqi,

Kürsiyi-rəhmanə ağdun, kökdə ərşallahı gör.

“Ağa” etimoloji mənada “yüksək, uca adam” deməkdir.

AĞAC. Azərb. dilində “qalxmaq, yüksəlmək, ucalmaq” mənasında işlənmiş “ağ-” feilinə [bax, AĞA] “-qac” şəkilçisinin artırılması ilə yaranmışdır. Bu şəkilçi müasir Azərb. dilində də söz yaradıcılığında iştirak edir [tutqac və s.]. Sonrakı prosesdə iki samit yanaşı gəldiyindən biri [q] düşmüşdür: aq-ğac > ağ-ac.

AĞIL. Ərəb mənşəlidir. Həmin dildə “əql” formasındadır. Onunla eyni kökdən [QL] olan aqıl [ağıllı adam] sözü də Azərb. dilində işlənir.

AĞLAMAQ. Azərb. xalqının yas mərasimi ilə bağlı yaranmış sözdür. Qədim dövrdə yas mərasimlərində ölmüş adamın həyatındakı igidliklərini, yaxşılıqlarını vəsf edərək mərasimə toplaşanları ağladan xüsusi şəxslər olardı. Belələrinə “yuq”, onların qoşduğu sözlərə, şeirlərə isə “yuğı // ağı” [şeir növü kimi işlənən “ağı” da buradandır] deyərmişlər. “Ağı” kökünə müasir dildə də sözdüzəldici şəkilçi kimi fəal işlənən “-la”nın artırılması ilə “ağılamaq” // “ağlamaq” sözü yaranmışdır. Göründüyü kimi, söz ilkin mənasından bir qədər uzaqlaşmışdır.

ADAM. Ərəb mənşəlidir. Dini əqidəyə görə, ilk peyğəmbər Adəmin adı ilə əlaqədardır. Mənsub olduğu dildə də “adəm” formasında işlənir. Azərb. dilində ahəng qanununa uyğunlaşdırılmışdır.

ADAŞ. Azərb. mənşəlidir. Əslində “addaş”dır [“ad” kök, “-daş” isə şəkilçidir]. İki samit yanaşı gəldiyindən şəkilçinin samiti [d] düşmüşdür. [“-daş” şəkilçisi haqda bax, QARDAŞ]

ADDA-BUDDA. Azərb. mənşəlidir. Birinci tərəf “orda”, ikinci tərəf isə “burda” sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış şəklidir. Birinci tərəfdə “o” səsi yaxın məxrəcli “a” səsinə, hər iki sözdəki “r” samiti isə assimilyasiya nəticəsində “d” səsinə keçmişdir.

ADİLƏNƏ. Ərəb mənşəli “adil” sözünə fars mənşəli “-anə” şəkilçisinin əlavə edilməsi ilə yaranıb. Kök ərəb mənşəli “ədalət” sözü ilə eyni kökdəndir, “ədaləti olan adam” deməkdir.

ADIBƏDNAM. Üç sözün – “ad” [Azərb.], “bəd” [fars. pis] və “nam” [fars. ad] – birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Ayrılıqda “bədnam” etimoloji mənada “adı pis olan // adı pisləyə çıxan” deməkdir. Azərb. mənşəli “adı” [“-ı” mənsubiyyət əlamətidir] sözünün bura əlavə edilməsi “bədnam” sözündə “pis tanınmış, rüsvay olunmuş” anlamında dərk edilməsi ilə bağlıdır.

ADLAMAQ. Azərb. mənşəlidir. Sözün kökü “ad”dır. O, müxtəlif variantlarla [“ay // ad”] “ayaq”, “addım” sözlərində də işlənir. “-la” isə müasir Azərb. dilində də adlardan feil düzəldən məhsuldar şəkilçidir [odla-, qarala-, gecələ və s.].

AERODROM. Frans. dilindən rus dilinə [XX əsrin əvvəlləri], oradan isə Azərb. dilinə keçmişdir. Etimoloji quruluşuna görə mürəkkəb sözdür. Birinci tərəf “aero” [aero] “aeroplan” [təyyarə] sözünün qısaldılmış formasıdır. Dildə belə qısaltmalar qanunauyğun haldır. Məsələn, metropoliten əvəzinə metro, kinematoqraf əvəzinə kino, avtomobil əvəzinə avto və s. işlədilir. İkinci tərəf isə [“drom”] – qaçış, qaçmaq deməkdir. Dilimizə “aero” sözünün iştirakı ilə düzələn aerobaza, aerovağzal, aeroklub, aeroplan, aeroport, aerostat, “drom” sözü ilə düzələn ippodrom, kosmodrom, motodrom və s. sözlər də keçmişdir.

AYAQ. Bax **ADLAMAQ.**

AYBƏNİZ. Azərb. dilinə məxsus “ay” [planet mənasında] sözü ilə fars mənşəli “bəniz” [üz] sözünün birləşməsindən yaranmışdır. Etimoloji mənada “ay üz, ay kimi üz” deməkdir.

AYNABƏND. Fars mənşəli olub, əslində “ayinəbənd” formasındadır. “Ayinə” [güzgü] və “bənd” [bağlamaq] sözlərindən yaranmışdır. Azərb. dilinə keçdikdən sonra “ayinə” sözündəki **i** səsi düşmüş, **ə** saiti **a**-ya keçmişdir, daha doğrusu, söz ahəng qanununa uyğunlaşdırılmışdır. Müqayisə et: ayinəbənd > aynabənd.

AYSBERQ. Skandinaviya dilindən alm. dilinə, oradan isə XX əsrdə rus dilinə keçmişdir. Etimoloji quruluşuna görə iki sözün birləşməsindən yaranmışdır – “is” [is - buz] və “berq” [berg - dağ]. Hərfi mənada “buz dağı” deməkdir. Azərb. dilinə rus dilindən keçmişdir.

AKADEMİYA. Yunan mənşəlidir. Qədim yun. filosofu Platon öz şagirdləri ilə mifik qəhrəman “Akadem”in adı ilə adlandırılan bağda məşğələ keçərdi. Sonralar bu “məktəb”də onun olduğu yerin adı ilə “akademiya” adlandırıldı. Tədrisən sözün semantikasındakı müəyyən dəyişiklik baş vermişdir. Azərb. dilinə rus dilindən, oraya isə polyak dilindən keçmişdir.

AKVAREL. Bax. AKVARİUM.

AKVARİUM. Latın mənşəli olub “akva” [akva - su] sözündən yaranmışdır. İndi “balıqlar saxlanan su qabı” mənasında işlənir. AKVAREL [sulu boya] sözü də “akva” kökündəndir.

AKTİV. Lat. dilindəki “aktus” [aktus] – “iş”, “fəaliyyət” sözündəndir. Lat. dilindən frans. dilinə, oradan isə XIX əsrin II yarısında rus dilinə keçmişdir. Azərb. dilinə rus dili vasitəsilə daxil olmuşdur.

AKTYOR. Lat. dilindəki “agere” [agere] – “hərəkət etmək”, “is görmək” feilindən frans. dilinə “acteur” [“ifa edən”, “ifaçı”] sözü törəmiş və tədrisən müəyyən bir peşəni bildirən söz kimi formalaşmışdır. Frans. dilindən rus dilinə, oradan isə Azərb. dilinə keçmişdir.

ALBOM. Lat. dilindəki “albus” [albus] – “aq” sözündəndir. Frans. dilinə keçərək “album” [album] formasında “ağ yazı lövhəciyi” mənasında işlənmişdir. Oradan XIX əsrdə rus dilinə, rus dilindən isə Azərb. dilinə keçmişdir.

AL-QIRMIZI. “Al” sözü vaxtilə Azərb. dilində “qırmızı” mənasında geniş işlədilmişdir:

Bu güli gör ki, rəngi-çöhrəsinə,

Nə qədər al edərsə, al irəmər. [İ.Nəsimi]

Alma [meyvə mənasında] sözü də rəng əlamətinə görə bu kökdən [“al”] yaranmışdır. Müasir Azərb. dilində yalnız bir neçə ifadənin tərkibində “al” sözü “qırmızı” mənasında özünün müstəqil işlənmə qabiliyyətini nisbətən saxlaya

bilmişdir. [al qan, al bayraq]. Deməli, etimoloji əsasda al-qırmızı sinonim sözlərin yanaşı işlənməsindən yaranmışdır.

ALQIŞ. Azərb. dilində vaxtilə “yüksək, uca” mənalarında müstəqil işlənmiş “al” sözü ilə “səs” mənasında olmuş “qış // qı // qu” sözünün birləşməsindən yaranmışdır. “Al” sözü həmin mənada Alı [şəxs adı], alın [bax, ALIN], “qış” sözü isə müxtəlif fonetik variantlarla qışqır, qulaq [bax, QULAQ] sözlərində öz izini saxlamışdır.

ALDATMAQ. Azərb. mənşəli olub, tarixən al-la-t [maq] morfemlərindən yaranmışdır. “Al” sözü vaxtilə Azərb. dilində “hiylə” mənasında müstəqil işlənmiş və beləliklə, aldatmaq sözü də həmin kökdən yaranmışdır:

Yar bizümilə yenə gör ki, nə al eylədi. [Q.Bürhanəddin]

Al ilə ala gözlərin aldadı aldı gönlümi. [İ.Nəsimi]

“-la” şəkilçisi müasir Azərb. dilində də söz yaradıcılığında fəal iştirak edir [odla, səslə, ovla və s.]. Burada assimilyasiya nəticəsində “-da” şəklinə düşmüşdür. Bu halı müasir dildə də müşahidə etmək olar [bəslə-bəsdə, başla-başda və s.]. “-t” isə təsirsiz feildən təsirli feil düzəldən şəkilçidir. Aldatmaq sözündə hər üç morfem mütəhərriqliyini itirmişdir.

ALIN. Azərb. mənşəlidir. “Al” kökünə vaxtilə daşdığı “uca”, “yüksək” mənasında “-ın” şəkilçisinin artırılması ilə yaranmışdır. Azərb. dilində orta əsrlərdə “kiçik” mənasında “-ini” sözü işlənmişdir. Görünür, alın sözü həmin kökün [ini] şəkilçilənmiş variantı [-ın // in] vasitəsilə yaranmışdır. Deməli alın sözü etimoloji mənada “yüksəkdən bir qədər aşağı” deməkdir.

ALIŞMAQ. Bax, ALOV.

ALMA. Bax, AL-QIRMIZI.

ALMAZ. Yun. dilindəki “adamas” [adamas] – “sarsılmaz”, “möhkəm” sözündəndir. Bu ad həmin minerala xüsusi bərkliyinə görə verilmişdir. Yun. dilindən ərəb dilinə, oradan isə Azərb. dilinə keçmişdir.

ALLO. İng. dilindəki “helou” – “salam” sözündəndir. Müəyyən fonetik və mənə dəyişiklikləri ilə frans. dilinə, daha sonra rus dilinə, oradan da Azərb. dilinə keçmişdir.

ALOV. Etimoloji kök Azərb. mənşəli “al” sözüdür. Vaxtilə “od” anlamında işlənən bu kökdən alov, alışmaq sözləri yaranmışdır. “-ov” sözdüzəldici şəkilçidir. Müasir dildə qeyri-məhsuldardır [selov, bütöv, cilov, tilov və s.]. Bir çox sözlərin tərkibində həmin şəkilçi mütəhərrikliyini itirmişdir.

ALTMIŞ. Bax. İYİRMİ.

ALUDƏ. Fars dilində “aludən” [bulaşmaq, qarışmaq] feilinin keçmiş zaman feili sifət forması olub “bulaşmış”, “qarışmış” mənalarında işlənir. Azərbaycan dilində isə tamamilə fərqli olan “məftun olmuş”, “heyran olmuş”, “tutulmuş” kimi yeni mənalar kəsb etmişdir.

ALÇA. Fars dilindən olan “alu” [meyvə adı] sözünə Azərb. mənşəli kiçiltmə mənası verən “-ça” şəkilçisinin artırılması ilə yaranmışdır. Etimoloji əsasda “aluçə” olub “kiçik alu” deməkdir. M.Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsərində də bu söz uyğun formada işlədilmişdir:

Aluçəyə söylədi ki, ey zar,

Fəxr eyləmə, eyləməzmisən ar?

Sonrakı prosesdə y samiti düşmüş, “-çə” şəkilçisi də ahəngə uyğunlaşmışdır [al-ça].

ALÇAQ. “Alt” [“aşağı” mənasında] sözünə yer, məkan mənalı “çaq” [bax. AŞAĞI] sözünün əlavə edilməsi ilə düzəlmişdir. Üç samit [ltç] yanaşı gəldiyindən “t” düşmüş və söz “alçaq” şəklində formalaşmışdır: alt-çaq – alçaq.

ANARXIYA. Yun. mənşəlidir. “An” şəkilçisi [Azərb. dilində “-sız” şəkilçisinin mənasını verir] ilə “arxiya” hakimiyyət sözündən yaranmışdır. Hərfi mənada “hakimiyyətsizlik” deməkdir. Monarxiya sözünün ikinci tərəfindəki “arxiya” da həmin mənbədənir. “Mono” isə yunan dilində “tək, vahid” deməkdir.

ANBAR. Qədim hind dilində düzəltmə söz kimi yaranmışdır. İlk forması sambara [sambhara] olmuşdur. “Sam” [ön şəkilçisi], “bara” – “tökmək, yığmaq” mənəli hissələrdən yaranmışdır. Hərfi mənada “nəyinsə yığıldığı, toplandığı yer” deməkdir. Frans. dilinə keçərək “anbar” formasında işlənmiş, oradan da Azərb. dilinə keçmişdir.

AND. Monqol dilində “qan qardaşı” mənasında işlənən “anda” sözündəndir. Həmin dildə bu söz eyni zamanda “əmi”, “dayı”, “qardaşım və əzizimsən” mənalarında da işlənir. Qədim türk xalqlarında və monqollarda olan bir adətə görə əsilləri başqa-başqa qəbilələrdən olan qardaşlaşmaq, dostlaşmaq istəyən iki şəxsin hər biri öz qolunun damarını kəsər və axan qanı bir çanağa yığardılar. Bu şəxslər qanlarını süd və qımızla qarışdırıb hər biri bərabər miqdarda içərdilər. “And içmək” ifadəsi də buradandır.

ANLA. Qədim Azərb. dilində “düşüncə” mənasında müstəqil işlənən “an” kökünə “elə” köməkçi sözünün artırılması ilə yaranmışdır. Bu köməkçi söz müasir Azərb. dilində də bəzi köklərə artırılarkən şəkilçiləşir [hazır elə-hazırda və s.].

APAR. Azərb. mənşəli olub, iki sözün birləşməsindən yaranmışdır. Birinci tərəf “al” feili bu gün də Azərb. dilində müstəqil işlənir. Burada “l” samiti düşmüşdür. İkinci tərəf isə - “par” – “getmək” mənasında işlənmiş “bar // var” feilinin fonetik dəyişikliyə uğramış şəklidir. Beləliklə, etimoloji mənada apar “bir şeyi alıb getmək [varmaq]” olmuşdur.

APOSTROF. Yun. dilindən frans., oradan rus, rus dilindən isə Azərb. dilinə keçmişdir. Mənşə dildə iki hissədən ibarət olmuşdur: “opo” / -dan” çıxışlıq hal şəkilçisi mənasında / və “straf” / dönmə, çevirmə /. Bütövlükdə “kənara və ya geriye çevrilmiş” deməkdir.

APREL. Latin dilindəki “aprikus” [apricus] – “qızdıran günəş” – sözündəndir. Hərfi mənada “günəşli, isti ay” deməkdir. Azərb. dilinə aşağıdakı qaydada daxil olmuşdur: latın, yunan, rus, Azərb.

APTEK. Yun. mənşəli olub, etimoloji forması “apoteka” olmuşdur. “Apo” – “birlikdə, bir yerdə”, “teka” isə “yeşik, qutu” mənasındadır. Əvvəllər, sadəcə olaraq, “anbar” mənasında işlənmiş, başqa dillərə keçdikdən sonra mənasını müəyyən qədər dəyişdirmiş, tədricən “dərman anbarı” və “tibb dükanı” mənalarını ifadə etmişdir. Tərkibində “teka” olan başqa alınmalar da Azərb. dilində işlənir [kartoteka, filmoteka, biblioteka və s.].

ARIQ. [bax, ARITMAQ]

ARITMAQ. Azərb. mənşəlidir. “Təmiz, pak” mənasında işlənmiş “arı” sözünə icbar növ şəkilçisinin [-t] artırılması ilə düzəldilmişdir. “Arı” sözü müasir Azərb. dilində “aydan arı, sudan quru” ifadəsində müstəqil işlənmək qabiliyyətini saxlamışdır. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanlarında bu söz geniş işlənir: “Qalın Oğuz bəyləri arı sudan abdəst aldılar”, “Arı gönüldə pas olsa, şərab açar” və s. Görünür, ilkin formada “arı” həm ad [təmiz], həm də hərəkət [arımaq] bildirmiş, “-t” şəkilçisi də hərəkət bildirən sözə artırılmışdır. Arıq sözü də həmin kökdəndir, -q feilində ad düzəldən şəkilçidir [qoruq, daraq sözlərindəki kimi].

ARTİST. Əslən frans. dilindəndir. “Bacarıq” mənasını verən “art” kökündən əmələ gələn “artist” fransızca “oxumuş, təhsilli, elmi” deməkdir. Frans. dilindən rus dilinə, oradan isə Azərbaycan dilinə keçmişdir.

ARX. Azərb. mənşəlidir. “Ax-” feili ilə eyni kökdəndir. İlkin formada “axar” şəklində olmuş [bu söz indi “su axan yer” mənasında işlənir] və sonralar müəyyən fonetik dəyişmələr nəticəsində “arx” şəklinə düşmüşdür.

ARXIV. Yun. dilindəki “arxe” [hakimiyyət] sözündəndir. Etimoloji əsasına görə “hakimiyyət, dövlət binası” mənasındadır. Lat. dilinə keçdikdən sonra “arxivum”, rus dilində isə “arxiv” formasında işlənmişdir. Müasir dildə fərqli mənə kəsb etmişdir. Azərb. dilinə rus dili vasitəsilə daxil olmuşdur.

ASLAN. Azərb. dilindəki iki sözün birləşməsindən yaranmışdır: “ər” [igid, kişi] və “salan” [bu günkü mənada]. Hərfi mənada “ər salan”, [məğlub edən]

deməkdir. Klassik ədəbiyyatda çox vaxt “arşlan” formasında işlənmişdir. Azərb. hökmdarlarından Qızıl Arşlanın adında da etimoloji kökə yaxınlıq var.

[Ardı var]

“Ana sözü”, 1991, №2